

НЕВТОМНИЙ ТРУДІВНИК НА НИВІ УКРАЇНСТВА: ШТРИХИ ДО ТВОРЧОГО ПОРТРЕТА ІВАНА ОГІЄНКА

Кінець XIX — початок XX століття позначений в Україні появою генерації видатних діячів вітчизняної історії і культури, натхненних ідеями українського національного відродження, демократичних реформ, поступу народної освіти. Серед учених, праці яких залишили яскравий слід на царині українознавства необхідно назвати Володимира Антоновича, Дмитра Багалія, Михайла Грушевського, Катерину Грушевську, Бориса Грінченка, Михайла Драгоманова, Дмитра Дорошенка, Сергія Єфремова, Агатангела Кримського, Івана Огієнка та багатьох інших. Блискучий талант науковців поєднувався у них з безмежною любов'ю до своєї багатотраждальної батьківщини, з прагненням зробити її однією з цивілізованих європейських держав.

На особливу, увагу і пошану, заслуговує внесок у розбудову української держави і формування національної культури Великого Українця, (як його називали) Івана Івановича Огієнка. Йому була притаманна титанічна працездатність, віра у майбутнє України як високорозвинутої незалежної держави, поєднання наукових інтересів з неабиякими організаторськими здібностями. Іван Огієнко — видатний історик і лінгвіст, поліглот, перекладач священних книг, поет і письменник, знавець палеографії, бібліограф, редактор. Але передусім — це свідомий українець, який усе своє життя чесно служив українській справі. Проф. В. Заїкін наголошував, що над усіма заслугами і титулами Івана Огієнка «яскраво відзначаються дві найкращі прикмети — його гарячий патріотизм і правдива християнська релігійність, які осянують його діяльність і надають найвищий зміст і красу його многобічній творчості» (1). Останнім часом ім'я цього видатного українського вченого, культуролога, державного, громадського і церковного діяча стало все частіше з'являтися на сторінках періодики. Належну оцінку отримав його науковий і творчий доробок сьогодні у публікаціях Д. Степовика, Є. Сохацької, В. Качкана, М. Тимошика, А. Марушкевич, І. Тюрменко, З. Тіменника та інших сучасних огієнкознавців. Але фундаментальна праця про цю видатну людину ще не створена.

Народився він 15 січня 1882 року в селянській родині і після ранньої смерті батька змушений був турбуватися про своє майбутнє самотійно. Дитинство напівсироти Івана Огієнка було безраднішим і голодним. Йому довелося працювати в економії і водночас навчатись у початковій школі. Після закінчення чотирирічної школи 1896 року, І. Огієнко прибув до Києва з надією вчитися далі. Не маючи коштів на навчання, він змушений був вступити до Військово-фельдшерської школи на «безкоштовну учобу», за яку після закінчення працював шість років помічником лікаря у психіатричному відділенні Київського військового шпиталю. Лише 1903 року він вступив на медичний факультет Київського університету Святого Володимира. Але давня мрія про гуманітарну освіту привела врешті-решт його на історико-філологічний факультет університету. В той час на факультеті працювали такі відомі науковці і педагоги, як проф. В. Перетц, проф. Т. Флоринський, проф. А. Лобода, проф. І. Світлов та ін. У поглибленні національної свідомості юнака значну роль відіграли Є. Тимченко, П. Житецький, Б. Грінченко, М. Грушевський. З 1905 року І. Огієнко почав друкувати свої за-

мітки, статті, дописи в українських часописах Києва і Львова. Після заснування 1907 року Українського Наукового товариства у Києві став коректором, перекладачем і неофіційним редактором «Записок Наукового Товариства в Києві» (1—6 томи). Саме у цей, час відбувається знайомство І. Огієнка з цілою плеядою українських вчених-мовознавців, які справили значний вплив на формування його наукових зацікавлень. 1915 року, через шість років після блискучого закінчення університету, І. Огієнко склав магістерський іспит і був обраний приват-доцентом Київського університету. З 1917 року І. Огієнко — професор кафедри української мови і літератури.

В уряді Української Народної Республіки І. І. Огієнко перебував на посаді міністра народної освіти (1918—1919), міністра віросповідань (1919—1921), а після від'їзду з Кам'янця С. Петлюри за його дорученням виконував обов'язки керівника державного апарату УНР, був ректором одного з двох відкритих за Гетьманату й Директорії українського університету. 9 липня 1920 року розпочалося емігрантське, сповнене гіркоти, життя І. Огієнка. У 1920—1924 рр. родина Огієнків проживала у Винниках під Львовом. Професор змушений був шукати аби-якого заробітку: викладав українську мову й літературу у Львівській учительській семінарії, підписав контракт по вільному найму до Варшавського університету терміном на один рік, не приймаючи польського підданства. З університету, як перед тим і з семінарії, І. Огієнка звільнили «за неблагонадійність». Залишившись практично без засобів до життя, утримуючи тяжкохвору дружину та не маючи змоги порятувати її від смерті, І. Огієнко був ладен на самогубство: «Ціан калі для евтаназії все був зі мною», — писав він пізніше К. Євтуховському. В час, коли, здавалося б, необхідно було зібрати всі сили, щоб просто вижити у безвиході, вчений не припиняв наукової роботи, самовіддано працював, листувався з українськими вченими, звертався до НТШ з проханням доручити йому вивчення стародруків як важливого історичного джерела.

Найбільше його непокоїла доля полишених в Україні рукописів, архівів, необхідних для здійснення грандіозних планів на ниві українознавства, тому він наважився писати А. Кримському, який на той час був неодмінним секретарем (1919—1929) Академії наук Радянської України. Крім того, в Академії наук України А. Ю. Кримський очолював історично-філологічний відділ, Кабінет арабо-іранської філології, Комісію словника живої мови, Комісію історії української мови. Діалектологічну і Правописну комісії; з 1921 р. він став директором інституту української наукової мови.

Огієнко тричі (починаючи з 8 січня 1926 року) звертався до Кримського за допомогою і порадою, ввірив листові свої сподівання і мрії повернутися на Україну, працювати для її науки. У першому листі на 20-и сторінках він виклав розгорнуту програму своїх наукових досліджень у галузі історії й теорії української мови, історії українського друкарства, українського наголосу й правопису; просив зацікавитися архівами, полишеними у Кам'янці-Подільському; «Друкарство — це така велика ділянка в нашій культурі, що праці хватить на ціле життя не одному ще поколінню. Дуже шкодую, що при Академії Наук нема спеціальної катедри палеотипії — я б зв'язався з нею катедрою і працював би для неї як від. Думаю, що ця катедра мала б бути на історично-філологічному відділі, — бо ж вона доставляла силу матеріалу для історика мови та історика літератури», — писав він, покладаючи надію, що саме на батьківщині його праця потрібна буде народові (2). Але відповіді на жоден з трьох листів не отримав, бо вже розпочиналася ганебна кампанія шельмування віце-президента Всеукраїнської Академії наук академіка Сергія Єфремова, на допомогу якого мав надію Огієнко. Все сильніше розкручувався маховик сталінських репресій. Інтуїтив-

но відчуваючи неспокій, Іван Огієнко не поставив свого підпису на конверті — лист підписала Домініка Литвинчукова, вірний друг, соратник, дружина вченого. Надіям збутися не судилося, сподівання залишилися марними — без жодних вагань радянська Україна втрачала або знищувала тоді кращі свої наукові сили. Іван Огієнко змушений був завжди полишити мрію про повернення на батьківщину.

У жахливих умовах, які посилювалися відвертим цькуванням вченого з боку «Стоцьких і К^о», 1933 року Огієнко заснував у Варшаві науково-популярний місячник «Рідна мова», а 1935 — «створив культурну інституцію без гроша в кишені» — часопис «Наша культура». Свої часописи І. Огієнко прагнув бачити «аполітичними органами, які б працювали виключно для розвитку своєї культури», щиро бажав, щоб його в його редакції бачили «інституцію наукову».

Величезну виховну силу вбачав у мові І. Огієнко, обстоюючи принципи її чистоти й соборності. Він поглибив й конкретизував у цілій низці посібників, підручників і методичних розробок для шкіл і самоосвіти концепцію О. Потебні про мову як джерело духовності народу: «Рідна мова — то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації». Саме тому він надавав величезної ваги вивченню рідної мови в родині, вважаючи мову підвалиною формування національної свідомості.

Ідеєю соборності літературної мови обумовлювався і характер публікацій часопису «Рідна мова». У передній статті першого числа журналу, який вийшов уже в січні 1933 року, І. Огієнко так визначав його призначення: «Добрий розвиток літературної мови багато залежить від відповідного наукового вивчення та від постійної популяризації цього вивчення серед широкого громадянства. Українській мові в цім відношенні зовсім не повелося, бо в той час, коли інші культурні народи давно вже мають поважні журнали для вивчення своєї мови, ми їх зовсім не маємо. Щоб виправити цю болючу недостачу нашої культури, приступаємо до видання науково-популярного місячника «Рідна мова», присвяченого всебічному вивченню української мови» (3). Протягом майже семи років вийшло у світ 81 число часопису. Характер публікацій визначали основні рубрики: «Говори української мови», де подавався діалектологічний матеріал живої української мови; «Мова наших видань», яка містила короткі огляди мови нових книжок, часописів, а також рецензії на художню й наукову літературу; «Чистота й правильність української мови», в якій редакція відповідала на запитання читачів у справах чистоти й правильності української мови; «Походження» українських слів», де розглядалися етимологія і семантика слів; «Мовний порадник для редакторів, видавців, працівників пера», який подавав корисні поради щодо правильного вживання української літературної мови; «Грамматика малої Лесі (сторінка для наших молодших)», де у формі цікавих розповідей, казок, пригод, було викладено навчальний матеріал для дітей; «Бібліографія нових праць для вивчення української мови», «Шевченкова мова», де аналізувалась мова Т. Шевченка, визначалось його місце в історії української літературної мови, було видрукувано словник мови Кобзаря; «Дописи прихильників рідної мови», де кожному надавалась можливість висловити свою думку, ідею, побажання щодо журналу, розповісти про свою діяльність у справі вивчення і популяризації української мови. Започатковуючи нову рубрику в журналі, головний редактор обов'язково подавав передню статтю, у якій окреслював її тематику й завдання. Вихід останнього числа річника «Рідної мови» супроводжувався підсумковою статтею, де редакція ділилася своїми проблемами й успіхами з читачами, робила висновки щодо їхніх пропозицій і побажань.

Серед майже ста авторів журналу — науковці, письменники

(М. Королів-Старий, С. Черкасенко, Г. Колодїйг І. Панькевич, Л. Рудницький, І. Ковалик, М. Кордуба, Б. Лисянський, Я. Гординський та ін.), численні читачі — аматори лінгвістичних студій — учителі, викладачі гімназії (Є. Грицак, В. Барагура, Я. Городицький), адвокати. Незмінним автором журналу був і сам І. Огієнко, який вмістив на його сторінках 157 статей, численні замітки, дописи й доповнення до статей різних авторів, роз'яснення, докладні відповіді на запитання читачів. У своїх публіцистичних виступах І. Огієнко повсякчас переймався проблемою історичного розвитку української мови та її державного призначення («Без спільної мови нема нації», «Чужі впливи на українську мову»), проте політичні, патріотичні переконання професора не брали верх над науковою об'єктивністю. На думку вченого, праця над унормуванням української літературної мови «завжди мусить бути розумною, на свідчення історії опертою, щоби ми тут не надуживали здорового почуття й не доводили справи до смішного, і щоби часом із водою не вихлюпнути з ночов дитини».

Сучасні огієнкознавці, високо оцінюючи роль професора Огієнка як видавця і редактора, обходять увагою ті труднощі, які супроводжували випуск кожного наступного числа «Рідної мови» і «Нашої Культури». Про брак коштів на видання та гонорари, про затримку кореспонденції, про відсутність передплати і вимоги безкоштовних номерів писав І. Огієнко К. Студинському. Започаткувавши нове періодичне видання — літературно-науковий місячник «Наша Культура» (1935—1937), він запросив видатного українського вченого до співпраці. «Приступаючи до видання «Нашої Культури», уважаю за свій прийнятний обов'язок сердечно просити Вас стати постійним співробітником нового місячника» — читаємо у його листі до К. Студинського від 22 березня 1935 року. Основну мету часопису головний редактор вбачав у «всебічному і глибокому науковому висвітленні нашої духовної і матеріальної культури» (4). Тому на шпальтах часопису з'являлися історичні, літературознавчі, мистецтвознавчі, педагогічні, фольклористичні, лінгвістичні праці тощо. Заклик «Творимо українську культуру всіма силами нації» був програмним гаслом журналу. З квітня 1935 р. по грудень 1937 р. побачили світ 32 томи часопису, у яких було видрукувано понад 200 статей як самого І. Огієнка, так і видатних дослідників історії, культури, мови українського народу: А. Шептицького, К. Студинського, Л. Білецького, Ол. Барвінського, Є. Грицака, Т. Коструба, М. Мочульського, Є. Пеленського, І. Свенціцького, Д. Чижевського, В. Січинського, С. Черкасенка та ін. Окрім наукових і науково-популярних статей із всіх галузей духовної і матеріальної культури, журнал містив літературні твори видатних українських письменників, друкував критичні огляди наукових і літературних творів, містив необхідні ілюстрації. На сторінках журналу були надруковані поезії Олександра Олеса, Б. Лисянського, Х. Алчевської, проза С. Черкасенка, Ю. Вухналя, М. Козачинського тощо. «Наша Культура» виходила щомісяця чотирьохаркушевиими книжками, мала гарне оформлення і видавалася чистою літературною мовою.

Великий обсяг матеріалу, що надходив до редакції, наштовхнув І. Огієнка на думку про видання 30-томної «Бібліотеки українознавства», яка б охоплювала все життя українського народу і включала видання з історії, літератури, мистецтва, етнографії, філософії, економіки, педагогіки тощо. Призначення такої бібліотеки видавець вбачав у тому, щоб кожен свідомий українець зміг «скласти міцну основу для свого і для своєї родини національного виховання» (5). Грандіозний задум справжнього патріота, започаткований працею І. Огієнка «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян», залишився нереалізованим. Через брак коштів видання «Нашої Культури» у Польщі припиняється. Йому судилося бути відновленим у інший час, в іншому місці, під ін-

шою назвою: у повоєнний час в Канаді під назвою «Віра і культура».

У цей, насичений високопродуктивною науковою і видавничою діяльністю час він розпочав титанічну працю — переклад Біблії і прислужився українознавству як перекладач українською мовою Біблії. Задум перекласти Святе Писання українською мовою виник у І. Огієнка ще в студентські роки. Він вивчав грецьку та латинську мови, досліджував Пересопницьке Євангеліє (1570—1580), Житомирське (1571), Тяпінське (1570—1580), Негаленське (1581), Літківське (1581) та ін. Праця в царині історії церкви, богослов'я, мови, історії української культури, давньої літератури відкривала перед ним реальні можливості перекладу Біблії. Ця ідея була реалізована 1936 року, коли І. Огієнко підписав угоду про переклад Біблії з Британським Біблійним Товариством. Через два роки у, Варшаві побачили світ «Новий Заповіт» і «Псалтир». Але перший примірник повного перекладу з'явився лише 12 липня 1962 року. Він є й сьогодні безцінним джерелом духовності, національним скарбом українців. Професор Д. Степовик справедливо вважає, що переклад на українську мову Біблії І. Огієнком — «вершина наукової і перекладацької діяльності Огієнка, його унікальний внесок в українське біблієзнавство...». (6).

Життя Івана Огієнка (митрополита Іларіона) закінчилося на чужині, в Канаді. Канівська земля з Великої України, грудка якої покладена у труну, символізувала велику тугу Батьківщини за своїм геніальним сином і водночас його постійну відданість їй. «Пильна людські робота приводить часто до розп'яття», — писав Іван Огієнко у своїй поемі «На Голгофі». Не обминула Голгофа забуття і Великого Українця. У листі до Кирила Студинського від 24 березня 1936 року він писав: «Йдемо правдою; дорогою — дорогою правди й не час уже нам каятися, що ми може останні могики в. житті...» (7). Усе життя він йшов дорогою правди. Час повертає справедливе визнання, відкриває залону з замовчаних досі сторінок трагічної нашої історії — повертається додому й Іван Огієнко.

Джерела та література:

1. Науковий збірник у 30-у річницю наукової праці проф., д-ра І. Огієнка / Зред. І. Коровицький, — Варшава, 1937. — С. 16.
2. Інститут рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського: Ф. 1. — Спр. 23927. — Арк. 7
3. Огієнко І. Передня стаття часопису // Рідна мова. — 1933. — Ч. I. — С. 1.
4. Огієнко І. Національна освіта і напії завдання // Наша Культура. — Ч. I. — С. 2.
5. Наша Культура. — 1936. — Ч. 6
6. Степовик Д. Іван Огієнко // Літ. Україна. — 1992. — 16 січня.
7. ІЦІАЛ. — Ф. 362. — Оп. 1. — Спр. 358. — Арк. 57.

